

Mozes' nalatenschap

Mensenrechten in historisch perspectief

Herman M. van Praag

met een voorwoord van Frank Koerselman

DAMON

Inhoud

Afkortingen	13
Voorwoord	15
<i>door Frank Koerselman</i>	
Strekking	19
a Vraagstelling	19
b Voorbehoud	21
Intermezzo 1	
Opheldering	22
DEEL I Fatsoen en onfatsoen	27
Preambule	28
Hoofdstuk 1	
Fatsoen. Waar hebben we het over?	29
a Fatsoen	29
b Devaluatie	30
c Pijlers waarop een fatsoenlijke samenleving rust	31
I Pijlers	31
II Bestuursstructuur	31
III Zedenleer	34
Hoofdstuk 2	
Oergrond	37
a Zelfbehoud	37
b “Willekeurige zinnnetjes”	39
c Overlevingsdrang, evolutie of gods-geschenk?	40

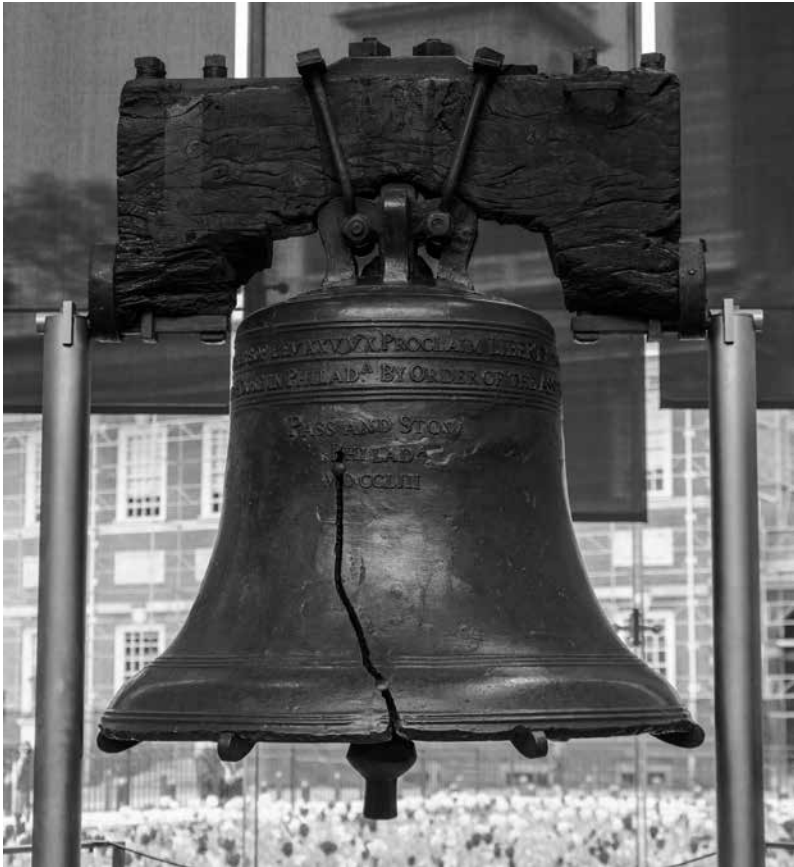
Intermezzo 2	
Leviathan	42
DEEL II Fatsoen: een godsgeschenk?	45
Preambule	46
Hoofdstuk 1	
God	48
a Fascinatie	48
b Impact	50
c Draagvlak	50
I Verwondering	54
II Verbeelding	54
III Romantisme	56
IV Utiliteit	57
V Afsluiting	61
VI Voorbehoud?	61
Intermezzo 3	
Gods-“bewijzen”	63
Intermezzo 4	
Spirituele “one-liners”	65
Hoofdstuk 2	
God?	67
a Toe-eigening	67
b Onteigening	70
c Ontkenning	71
d Verlichten	73
e Materialisten	74
f Trivialisten	77
g Sceptici	77

Hoofdstuk 3	
Per slot van rekening	81
DEEL III Mensenrechten: de grondvesten van fatsoen	83
Preambule	84
Hoofdstuk 1	
Grondrechten	85
a Locke versus Hobbes	85
b Thomas Hobbes	87
c Grondrecht of grondrechten?	89
Hoofdstuk 2	
Universele Verklaring van de Rechten van de Mens	90
Hoofdstuk 3	
Tussenstations	93
a Declaration of Independence	93
b Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger	94
Intermezzo 5	
Enkele “haltes” op de weg naar de bron van de mensenrechten	96
DEEL IV Fatsoen geagendeerd	99
Preambule	100
Hoofdstuk 1	
Het Franse experiment: van kwaad tot erger	102
a Aanloop	102
I Regime change	102
II Decor	103
III Hoofdrolspeleers	104
1. Lodewijk XIV: de ondergaande zon	104
2. Lodewijk XV: “bien aimé”?	106

3. Lodewijk XVI: de verkeerde man, op de verkeerde plaats, in de verkeerde tijd	109
b Het drama	112
I Het kortste eind	112
II Het begin van het (konings-)einde	116
III Het hoge woord	117
IV Een kat in de zak?	118
V De kat uit de zak	123
VI Terreur	129
c Afloop	132
I Kater	132
II Hoe nu verder?	133
III Lang leve het monarchale systeem	135
d Een mening	138
 Intermezzo 6	
Het fatsoensgehalte van de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger	140
 Intermezzo 7	
Gallicanisme en Jansenisme	144
 Hoofdstuk 2	
Het Amerikaanse experiment: van kwaad tot beter	146
a Aanloop	146
I Eerste vestigingen	146
II Drijfveren	147
III Interne spanningen	149
IV Strubbelingen in en met het moederland	153
V Van verre, maar gerespecteerde neef tot vazal	155
b Het drama	156
I De vlam in de pan	156
II Explosies	158
III Oorlog	159
IV Het hoge woord	161
V Een dubbeltje op de kant?	162

c Afloop	164
I Opbouw	164
II Opbrengst	165
III Ten langen leste	169
d Slotsom	172
I Uitkomst	172
II De lade die niet geopend werd	173
 Intermezzo 8	
Het grote ontwaken	175
 Intermezzo 9	
Volksoevereiniteit. Een Nederlandse bijdrage	177
 DEEL V Fatsoen: Mozes' nalatenschap	181
 Preambule	182
 Hoofdstuk 1	
Hoogtepunten uit de mozaïsche zedenleer	186
a "Zachor" (hebreeuws), herinner je: het elfde gebod	186
b Naasteliefde	190
c (Mede-)menselijkheid	192
d Gerechtigheid, rechtvaardigheid, mededogen	198
e Een evenwichtige god	201
f Vrijheid, vrije wil, democratie	205
g Het woord	210
 Hoofdstuk 2	
Een verlaat erbetoon	218
 Intermezzo 10	
Particularisme versus universalisme	220
 Intermezzo 11	
"Concurrenten"	223

a Athene	223
b Hammurabi	223
Intermezzo 12	
Eerste en tweede Verlichting	225
DEEL VI Slotakkoord	231
a Pointe	232
b Contrapunt	232
Voornaamste geraadpleegde literatuur	239
Noten	241
Register	253
Over de auteur	256

De zogeheten Liberty Bell. Deze zou geluid hebben om de burgers van Philadelphia bijeen te roepen om het voorlezen van de Onafhankelijkheidsverklaring aan te horen. Deze bel is thans gehuisvest in een paviljoen tegenover Independence Hall in Philadelphia.

Op de bel staat een tekst uit het Thora-boek Leviticus (25:10):

“Proclaim liberty throughout all the land unto all the inhabitants thereof”

Dit werd de strijdkreet van hen die die de weg insloegen naar een fatsoenlijke samenleving.

Strekking

a Vraagstelling

De centrale vraag in dit boek is waar de bakermat ligt van de fatsoensregels zoals die heden ten dage in onze samenleving gelden.

Al na de eerste zin onderbreek ik mijn betoog voor een korte toelichting. In de eerste zin spreek ik over de “bakermat van onze huidige fatsoensregels”, in de titel van mijn boek over “mensenrechten”. (Ik gebruik in dit boek de termen mensenrechten en burgerrechten als equivalent. Mensenrechten gelden de mensheid als geheel, burgerrechten voor de inwoners van een bepaald territorium. Ik doel op dezelfde rechten.) *Slip of the pen?* Nee. De rechten van de mens vormen de onderbouw van fatsoen. Zonder rechtsregels geen fatsoensregels. Beide begrippen zijn in hoge mate congruent. Ik beschouw ze in dit boek als gelijkwaardig. Ik keer terug tot de vraagstelling.

Zijn deze fatsoensregels een evolutionair product; boven alles een manier van leven die uiteindelijk zelfbehoud, overleven in een gevaarlijke wereld bevorderen? Behoorlijk gedrag zou immers behoorlijk gedrag uitlokken. Wie goeds doet, zo wordt dan aangenomen, kan goeds terugverwachten.

Of is de idee dat de mens rechten heeft en dat dus ieder mens zich jegens anderen aan bepaalde fatsoensregels heeft te houden terug te voeren op twee spraakmakende documenten uit de 18de eeuw: De *Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger*, waarmee de Franse revolutie werd ingeluid en de *Onafhankelijkheidsverklaring*, inclusief de *Bill of Rights* waarmee de Amerikaanse kolonisten zich afscheidden van het moederland? Beide documenten doordrenkt van Verlichtingsideeën.

Of ligt de oergrond van onze huidige fatsoensregels veel en veel verder terug? Zijn ze ontstaan in Bijbelse tijden en vastgelegd door Mozes in de Vijf Boeken die zijn naam dragen, oftewel de Thora, de

Pentateuch? Mozes, “de grootste profeet die Israël gekend heeft”², later gevolgd door een aantal collega-profeten die het als hun taak beschouwden de Israëlieten bij Mozes’ lessen te houden.

Dat laatste is mijns inziens het geval. Dit is de stelling die ik in het boek verdedig. Ik doe dat in vijf stappen.

In Deel I bespreek ik wat de term fatsoen en die van aanpalende begrippen inhoudt, en wat de betekenis is van de desbetreffende regels in onze huidige samenleving.

Deel II voert op theologisch pad. Als de Thora inderdaad de geboortegrond is van de grondrechten van de mens, impliceert dit dat zij een Goddelijk stempel dragen. Dat is niet niets. De vraag rijst of deze uitspraak in onze tijd nog wel enige betekenis heeft, of dat het gaat om een leeggelopen huls. Beide standpunten kennen voor- en tegenstanders. In dit deel bespreek ik achtereenvolgens de argumenten van Zijn adepten en van de God-ontkenner.

In Deel III ga ik in op de inhoud van het begrip mensenrechten en hoe die in onze tijd zijn gedefinieerd.

Deel IV handelt over de gangbare opvatting dat de rechten van de mens voor het eerst voor het voetlicht zijn gebracht in, wat genoemd wordt, de moderne tijd, en wel tijdens de Franse en Amerikaanse revoluties. Ik bespreek deze gebeurtenissen en benadruk de negatieve aspecten. Dit om aan te tonen wat een bloed, zweet en tranen het heeft gekost om de rechten van de mens te formuleren en vast te leggen in een officieel document, laat staan ze in praktijk te brengen. Dit terwijl ze, in grote lijnen, toch al duizenden jaren klaar lagen, onder handbereik. Tijd genoeg dus om er kennis van te nemen en ze te bestuderen, zou ik zeggen.

In Deel V verdedig ik de stelling die ik aan de orde stel: Thora als bakermat van de rechten van de mens.

Deel VI tenslotte, vormt een contrapunt. Ik bespreek een auteur die een mening verkondigt die diametraal staat tegenover de mijne. Argument tegenover contra-argument. Dialectiek versus dogmatiek. Dat is de instelling die mij lief is.

b Voorbehoud

Ik ben geen historicus, geen godgeleerde. Ik ben een leek, een geïnteresseerde leek. Mogen die hun mond open doen? Jazeker, als ze zich aan de feiten houden. De opmerkingen van een buitenstaander kunnen verfrissend zijn.

Een tweede voorbehoud is deze. Ik ben een Jood, een Jood die houdt van zijn volk (Intermezzo 1, pag. 22). Kan ik dan het centrale thema van dit boek – de Thora als oergrond van fatsoen – met de nodige distantie en objectiviteit bespreken? Ben ik niet bevooroordeeld? Vermoedelijk wél, maar ik heb getracht dit euvel te omzeilen. Hoe dan wél? Door me, zoals gezegd, aan de feiten te houden. Feiten zijn gewoonlijk multi-interpretabel. Ik weet het. Ik kies voor een visie die mij het meest plausibel lijkt. In die zin is mijn oordeel – vrijwel ieder oordeel – subjectief. Met dat voorbehoud durf ik de onderneming wel aan.

Voor enkele teksten uit de Hebreeuwse Bijbel gebruik ik de Engelse vertaling omdat ik die pregnanter vind dan de Nederlandse. Ik heb gebruik gemaakt van de Jewish Study Bible van Berlin en Brettler en de Pentateuch en Haftorahs van Hertz (zie de voornaamste geraadpleegde literatuur op pag. 239)

Tot slot wil ik Hans en Dinie Pol hartelijk dank zeggen voor hun medewerking. Zij hebben het hele manuscript in de computer gezet en dit was uiteraard een onmisbare schakel in de totstandkoming van dit boek.

Hoofdstuk 1

Fatsoen. Waar hebben we het over?

a Fatsoen

Ik vat het begrip fatsoen op als de grootste gemene deler van het befaamde drieluik: vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Kan je over fatsoen wel generaliseren? Is dit begrip niet bij uitstek tijdgebonden en cultuur-afhankelijk? Nee, nauwelijks. De waarden die dit begrip vertegenwoordigt zijn universeel, bestand tegen de eroderende werking van tijd en maatschappelijke context. Deze waarden zijn niet alleen tijd- en context-bestendig maar ook resistent tegen persoonlijke voorkeur of smaak. Wat vrijheid betekent weet een ieder die onvrij is geweest. Wat gelijkheid betekent weet een ieder die in een autocratische standenmaatschappij leeft. Hoe broederschap zich manifesteert weet een ieder die in nood heeft verkeerd. Je accepteert die waarden of niet. Over hun morele gewicht valt niet te twisten. Ik kan daarover meepraten, uit persoonlijke ervaring.

Toegegeven, als ze de ruimte in worden geslingerd, blijken het maar al te vaak meer losse flodders te zijn dan doelgerichte projectielen. Inderdaad, maar dat doet niets af aan hun intrinsieke, onschatbare betekenis.

Culturen en samenlevingen die deze waarden aan hun laars lappen noem ik ronduit onfatsoenlijk.

Wat versta ik onder fatsoenlijk leven? Zodanig leven dat het tevredenheid oproept zonder afbreuk te doen aan andermans tevredenheid, liefst diens tevredenheid vergroot. Een voorbeeld: leven in excessieve rijkdom in een samenleving die grote armoede kent. Ik noem dat onfatsoenlijk leven. Dat is geen communistisch, maar een humanistisch standpunt.

Wat versta ik onder een fatsoenlijke samenleving?

Een samenleving die garandeert: dat ieder individu zich vrij kan ontwikkelen, zonder de ontwikkelingsmogelijkheden van anderen te schaden.

Een samenleving waarin een ieder zich gerespecteerd weet, ongeacht zijn afkomst, geloofsovertuiging en maatschappelijke status.

Een samenleving waarin de sterken zich niet meer rechten aanmatigen dan de zwakkeren.

Dat is heel wat. In feite is het een einddoel, maar dient op z'n minst te worden nagestreefd.

Een samenleving die onvrijheid in het vaandel voert, discriminatie tolereert of zelfs aanmoedigt, waar het recht van de sterkste geldt noem ik ronduit en in hoge mate onfatsoenlijk.

b Devaluatie

Het woord fatsoen heeft in het Nederlands merkwaardigerwijs een ongunstige klank gekregen. Dit in tegenstelling tot het Engelse en Franse equivalent: *decency* resp. *décence*. Fatsoen daarentegen klinkt oubollig, riekt, zoals dat heet, naar spruitjes, lijkt een achterhaald concept. De term roept ook een beeld op van excessieve sociale controle en religieuze dwang. Vestdijk muntte de term “fatsoensridders”, doelend op deze vorm van kleinburgerlijk fatsoen. De term is in diskrediet geraakt. Er werd gegniffeld toen premier Balkenende deze karikatuur probeerde aan te pakken en het begrip fatsoen te rehabiliteren. “Fatsoen moet je doen”, stelde hij bij herhaling. Er werd om gelachen. Ten onrechte. Een premier heeft ook morele verantwoordelijkheden.

Ik beschouw fatsoen als het blazen van een vrije democratische samenleving; poëtisch uitgedrukt als een bloem die nooit zal verwelken en waarvan de wortels reiken tot in Mozes' dagen. Dat is de stelling die in dit boek verder wordt verdedigd.

∞

Ik ben U, lezer, nog een antwoord schuldig op de vraag wat ik, nu precies, onder fatsoen versta. Ik definieer dit begrip als het collectief

van gedragingen dat aantoont dat men de ander respecteert, voor wat hij of zij is. Kort gezegd, dus, als een gedragsmodaliteit die zich manifesteert in de contactuele sfeer. Dit is wat hoogdravend uitgedrukt, maar het geldt dan ook een verheven begrip. De vlag dekt de lading.

c Pijlers waarop een fatsoenlijke samenleving rust

I Pijlers

Voor het begrip “fatsoenlijke samenleving” kan ook gelezen worden “democratische rechtsstaat”. De laatste term is in feite een pleonasme. In een ondemocratische staat trekt het recht veelal aan het kortste eind en als het recht verkracht wordt, wijkt de democratie.

Een fatsoenlijke samenleving wordt gedragen door twee pijlers. In de eerste plaats een bepaalde bestuursstructuur. Wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht opereren onafhankelijk van elkaar. Bovendien wordt het landsbestuur gecontroleerd door een gekozen volksvertegenwoordiging.

In de tweede plaats vigeert er een bepaalde zedenleer, met als essentie gelijkheid en vrijheid voor alle mensen. In theorie. In de praktijk wordt er niet meer dan naar gestreefd.

Ik stel dat de twee pijlers waarop een fatsoenlijke staat rust te herleiden zijn tot de Hebreeuwse Bijbel. De bestuursstructuur in contouren, de zedenleer in blauwdruk. Ik verklaar mij nader.

II Bestuursstructuur

In 1748 publiceerde Montesquieu zijn beroemde werk *De l'esprit des lois*. Hierin formuleerde hij de trias politica: de scheiding van wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht als de noodzakelijke grondstructuur van een fatsoenlijke samenleving. De opvattingen van Montesquieu waren een klap in het gezicht van de feodale heersers die o.m. in Frankrijk destijds de dienst uitmaakten. Het werd een lont die naar het kruitvat voerde dat enkele decennia later tot ontploffing zou komen: de Franse revolutie.

De trias politica geldt als een novum. Dat was zij niet. Duizenden jaren eerder werden in het oude Israël de contouren zichtbaar van een meerledig bestuursstelsel. Ik licht dit toe.